

ОСОБЛИВОСТІ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ОУН І УПА

У статті йдеться про застосування методу герменевтики до аналізу джерел з історії Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, радянських каральних органів.

Специфіка джерельної бази українського визвольного руху середини ХХ ст. вимагає задля всебічного її розкриття особливих наукових підходів до наявних історичних пам'яток, насамперед у сенсі виявлення всього їхнього змісту - як очевидного, так і прихованого, значення, отриманих наслідків та всього кола подій, що розгорталися навколо них. Засадничі умови конспіративного створення і побутування таких джерел, обов'язкового їх шифрування/кодування, віддаленість від нас у часі, іноді і в просторі, позірنا заідеологізованість документів різної провінієнції - все це у сукупності робить необхідним застосування герменевтичного інструментарію для аналізу наявної джерельної бази діяльності ОУН та УПА.

Але, насамперед, кілька слів про саму згадану науку. Герменевтика, або, за первинним визначенням - *“мистецтво пояснювати й повідомляти нам те, що сказано іншими й що надійшло до нас від попередніх поколінь”* [1], виглядає відносно новою наукою з більш ніж тисячолітнім емпіричним корінням, побудованим на тлумаченні міфів і Святого переказу. За два останні століття свого існування вона суттєво піднялася над своїм первісним прагматичним предметом - забезпечення чи полегшення розуміння літературних творів здебільшого духовної тематики, здобула відповідного статусу і пройшла значний наукоформуючий шлях. Створився цілий комплекс герменевтичних наук, або, користуючись висловом видатного французького герменевтика Поля Рікьора - *“віяловий звід герменевтик”*.

Одну з них - історичну герменевтику, прийнято вважати наукою про з'ясування змісту понять, термінів, мовних зворотів, що випали з ужитку або набули іншого значення, визначення справжнього змісту джерел у випадках, коли цей зміст прихований, розробку методики вивчення та інтерпретації смислу текстів, науково обґрунтованих технічних прийомів відновлення початкової редакції тексту історичної пам'ятки тощо [2]. Згадана наука робить наголос на внутрішньому актові *“розуміння джерела”*, а не на традиційному аналізові зовнішніх ознак та змісту або науковій критиці щодо достовірності пам'ятки. Поруч з цим, як нам здається, варто говорити також про окрему від історичної герменевтики джерельну її галузь. Головна їх відмінність полягає у тому, що історична герменевтика розглядає джерело як *“проміжний матеріал”*, фактично сировину для дослідження історичних процесів. Для джерельної герменевтики конкретна історична пам'ятка, її прочитання, розуміння, тлумачення виступають стрижнем наукового процесу. У нашому випадку постає проблема змістовного прочитання історичних джерел, народжених добою Другої світової війни й українських визвольних змагань середини ХХ ст., адекватного донесення їх сенсу до нашого сучасника.

При цьому слід враховувати, що будь-яка пам'ятка: архівний документ, спогади, щоденники, масові джерела, створені на задоволення певних потреб свого конкретного часу, потребують спеціального підходу для адекватного розуміння і тлумачення: стосовно обставин, які їх народили, сенсу, який містився й який закладався у них, тих наслідків, що мала викликати їхня поява, та які у дійсності сталися.

Надалі спробуємо виділити основні засади герменевтичного підходу до джерел узагалі та історичних пам'яток українських визвольних змагань середини ХХ ст. зокрема. Насамперед, такий підхід відрізняється абсолютним новим ставленням до розуміння історичного джерела і тим навіть суперечить традиційному історизму. Герменевтика закликає не механічно долати історичну відстань між нами і давньою подією, а робити час основою розуміння. На думку Г.-Г. Гадамера, *“Время в самую первую очередь не пропасть, над которой надо построить мост, коль скоро она разделяет и удаляет одно от другого; это на деле основа события, в каком коренится наше сегодняшнее понимание. Поэтому нам и не надо преодолевать временную дистанцию, лишь согласно наивной предпосылке историзма люди переносятся в дух времени, мыслят понятиями и представлениями эпохи, а не своими собственными, и так приближаются к исторической объективности”* [3].

Основним і суттєвим елементом герменевтичного інструментарію є увага не тільки до тексту історичної пам'ятки, але й до причин її появи, її *“орієнтації”*. Зокрема, Гадамер в есе *“Про істинність слова”* наголошує на обов'язку історика, крім загальної критичної оцінки вагомості джерела, враховувати його цільову установку (*“зобов'язання”*): *“якщо історик не інтерпретує текст з точки зору його “зобов'язувальності”, він не може адекватно використати текст для такої критики. Як каже герменевтика, кожен текст має свою орієнтацію, враховуючи яку текст і слід інтерпретувати”* [4]. Інший відомий герменевт Поль Рікьор в есе *“Подвійний сенс як герменевтична та семантична проблема”* теж приділив окрему увагу *“герменевтиці текстів”*: *“Для толкователя именно текст обладает множественным смыслом; проблема множественного смысла существует для него только при условии, если мы принимаем во внимание такую совокупность, в которой соединены между собой события, персонажи, институты, природные и исторические реальности; это целое “хозяйство”, значащая совокупность, готовые к переносу исторического смысла в духовную сферу”* [5].

Слід взяти до уваги думку Рікьора стосовно засадничого обов'язку історика - необхідності *“запитування джерела”*: *“Воссоздавать, опираясь на документы, событие или, скорее, цепь событий, либо ситуацию, либо институт значит следовать объективности особого рода, впрочем, от этого не менее неопровержимой, чем любая другая: ведь такое воссоздание предполагает, что документ подвергается вопрошанию, его заставляют говорить; что историк, окрыленный тем, что сталкивается лицом к лицу с его смыслом, вырабатывает собственную рабочую гипотезу; такое исследование одновременно поднимает след до уровня документа, обладающего означивающей силой, и прошлое - до уровня исторического факта. Документ не является таковым до тех пор, пока историк не озаботится тем, чтобы задать ему вопрос и тем самым, если так можно выразиться, обосновать его предшествование, опираясь на собственное наблюдение; действуя так, он созидает исторические факты”* [6]. На наш погляд, саме такий підхід є визначальним для заявленої теми - вміти запитати історичну пам'ятку, правильно зрозуміти її відповідь, а потім - адекватно донести таку

відповідь до інших. Тут варто керуватися зауваженнями Поля Рікбора: “... всякое чтение текста само по себе связано с *quid*, с вопросом о том, “с какой целью” он был написан, и всегда осуществляется внутри того или иного общества, той или иной традиции или того или иного течения живой мысли, которые имеют свои предпосылки и выдвигают собственные требования” [7].

У рамках джерелознавчої герменевтики абсолютно закономірною нам видається розмова про прихований (неявний) або невиявлений сенс документа, який вимагає поглибленого дослідження тексту як такого, а разом з тим - і всього контексту, з'ясування конкретних обставин створення, побутування, оприлюднення (або навпаки - неоприлюднення) і подальшої архівної долі історичного джерела. Адже традиційна публікація архівних документів віддалених епох шляхом простого прочитання, зовнішньої наукової критики і відтворення друком є, по суті, “лише відчуженим обличчям нашого істинного буття в історії” або “повідомлення померлого змісту” (за Гадамером).

Наступним плідним напрямком “*привою*” герменевтики може стати адаптація її засобів щодо поглибленого тлумачення сенсу пам'ятки. Керуватися тут потрібно вказівками Гадамера: “Тот, кто хочет понять текст, постоянно осуществляет набрасывание смысла. Как только в тексте начинает проясняться какой-то смысл, он делает предварительным набросок смысла всего текста в целом. Но этот первый смысл проясняется в свою очередь лишь потому, что мы с самого начала читаем текст, ожидая найти в нем тот или иной определенный смысл. Понимание того, что содержится в тексте, и заключается в разработке такого предварительного наброска, который, разумеется, подвергается постоянному пересмотру при дальнейшем углублении в смысл текста” [8].

Нам слід запозичити і ставлення герменевтики до слова, поняття як до певного символу і знаку, а не лише вербальної форми. Тут доцільно врахувати думку Поля Рікбора: “Я называю символом всякую структуру значения, где один смысл, - прямой, первичный, буквальный, означает одновременно и другой смысл, косвенный, вторичный, инносказательный, который может быть понят лишь через первый. Этот круг выражений с двойным смыслом составляет собственно герменевтическое поле. В связи с этим понятие интерпретации получает вполне определенное значение: я предлагаю придать ему такое же широкое толкование, что и символу; интерпретация, скажем мы, это работа мышления, которая состоит в расшифровке смысла, стоящего за очевидным смыслом, в раскрытии уровней значения, заключенных в буквальном значении; я сохраняю, таким образом, начальную ссылку на экзегезу, то есть на интерпретацию скрытых смыслов. Так символ и интерпретация становятся соотносительными понятиями: интерпретация имеет место там, где есть многосложный смысл, и именно в интерпретации обнаруживается множественность смыслов” [9].

Герменевтичний підхід до вивчення джерельної бази українських визвольних змагань вочевидь матиме позитивні наслідки. Адже, прагнучи не лише дослівно “*прочитати*” джерело, створене за доби Другої світової війни, досить віддаленої від нас, писане тогочасною мовою і в тогочасних термінах, а сприйняти, зрозуміти, інтерпретувати його повноцінно і всебічно, у колі всіх дотичних зв'язків, ми не можемо обійтися без застосування герменевтичного інструментарію.

На підтвердження нашої думки спробуємо використати такий підхід до кількох джерел з історії українського визвольного руху середини ХХ ст. різної провінційності - як повстанської, так і супротивників ОУН.

Перший приклад - уже згадане нами Розпорядження в земельній справі ГК УПА від 15 серпня 1943 р., відповідно до якого скасовувалася колгоспна система (як відомо, збережена і нацистськими окупантами), уся інша земельна посілість (фільварки, польські колонії), а запроваджувалася приватна селянська власність на землю - по всій території, контрольованої УПА [10].

Ставлячи питання “чому?” і “накидаючи сенс перед прочитанням” для розкриття справжнього змісту цього акту, слід перш за все виявити мету, засадничу спрямованість, причину появи документа. Відповідь у цьому сенсі буде дуже простою - УПА являла собою переважно селянську армію, що об'єднала повсталих мешканців села, доведених до крайньої межі відчаю спочатку насильствами нацистської окупаційної адміністрації, а потім - і радянської, з якою повернулися колгоспи, розкуркулення, примусове вилучення вирощених селянами продуктів. Тому крок з оголошення повної приватної власності на землю від імені Головного командування селянської армії був логічним та прогнозованим.

Але проблема авторства документа не була такою простою. Засадниче УПА створювалася як мілітарна організація задля вирішення військово-оборонних завдань. Тому лише декілька документів ГК, прийнятих у літку - на початку осені 1943 р., свідчать про перебирання нею державних функцій. Крім згаданого розпорядження, таку саме преамбулу: “розпорядження ГК УПА як найвищої й одинок-суверенної влади на звільнених землях України” мав акт від 1 вересня щодо встановлення цивільної адміністрації на терені. Таким чином, можна побачити в названому акті насамперед крок до реалізації постанов Третього надзвичайного збору ОУН(Б), який відбувся у серпні 1943 р. Зокрема, у них містилося це визначення УПА як “найвищої і єдино суверенної влади в Україні”. З іншого боку, очевидно, варто говорити і про наочну демонстрацію прагнення Головного командира УПА Д.Клячківського (“Клима Савура”) обійняти верховне керівництво не лише всіма повстанськими відділами, але і претензії на організацію всього громадського життя на контрольованій ними території Волині та Полісся: на західноукраїнських теренах, які входили до генерал-губернаторства Галичина, УПА в той час не діяла. Більш того, відсутність жодної згадки про ОУН(Б) як партійної організації, що опікувалася політичним і цивільним життям на місцях, про українських націоналістів взагалі, декларація про зверхність УПА над громадськими управами - органами української влади, що їх мали створювати місцеві мешканці, свідчить про наявність певного тертя між ГК і Проводом ОУН. Пригадаймо, що О.Луцький, який інспектував УПА від імені останнього у червні-липні 1943 р., наголошував на необхідності зміни Головного командира саме тому, що той намагався підпорядкувати собі все ОУНівське підпілля на Волині і Поліссі [11]. Така заміна сталася пізніше, восени 1943 р., і з призначенням Головним командиром Р.Шухевича взаємини повстанців та ОУН були нарешті внормовані: армія визнала політичний провід Організації, як і керівництво нею всім політичним, господарським, організаційним життям запілля. Клячківський залишився командиром найбільшого військового об'єднання повстанців “УПА-Північ” до самої своєї загибелі у лютому 1945 р.

Крім того, привертає увагу і чітко позначені у розпорядженні реалії українсько-польського протистояння на Волині. Хоча поляки згадуються всього у двох пунктах документа, тим ні менш ці згадки стають знаковими. Розпорядження не визнавало жодних прав польського населення на землю: вона оголошена “добром Українського народу”, до складу якого поляки не відносилися. Спеціально сказано і про польські

колонії, які були вагомим фактором, що забезпечував економічну присутність і організаційну згуртованість польського населення. Вони проголошувалися поза законом, отже, і населення звідти мало бути виселене, а земля - перейти у розпорядження українських селян. Нарешті, у розпорядженні йшлося і про жертви польського терору, внаслідок якого гинули цілі родини. Тут можна побачити один з конкретних проявів антипольського налаштування УПА, яке при тодішньому командирі проявлялося як в конкретних операціях відділів, так і в політичному житті. Наступний головний повстанський командир Р.Шухевич, виконуючи настанови Третього Надзвичайного великого збору ОУН, зайняв більш зважену позицію, намагаючись принаймні не роздмухувати цей глибоко закорінений етнічний конфлікт.

Щодо часу випуску розпорядження, то слід врахувати те, що збільшення активності УПА саме влітку 1943 р. констатували як німецькі, так і радянські джерела. Зокрема, у червневому спецповідомленні УШПР згадується 20 тис. повстанців, які мали на озброєнні кулемети, міномети і навіть легкі гармати. Планомірні заходи УПА з опанування північно-західного регіону України призвели до фактичної втрати нацистською окупаційною адміністрацією контролю над Володимирщиною, Горохівщиною, Ковельщиною, Костопольщиною, Кременеччиною та Сарненщиною. Тоді виникали цілі *"підпільні республіки"*, як Антоновецька, Колківська та ін. Все це створило умови становлення міцного запілля повстанців, можливостей щодо збирання і накопичення потрібних для збройної боротьби сил і ресурсів. На тлі таких успіхів розпорядження ГК у земельній справі було спрямовано, з одного боку, на заохочення українців до вступу в УПА як до військово-політичної структури, що надала їм землю, з іншого - на створення сировинних ресурсів для всенародної боротьби з окупантами.

З приводу термінології, яка використовувалася у розпорядженні, варто зазначити насамперед уживання понять *"московські большевики"* та *"німці"* як рівнозначних, що означають окупантів українських земель; новий земельний устрій вводився на звільнених від них теренах. Разом з тим документ чомусь не підкреслював, що *"запроваджена большевиками"* колгоспна система практично повністю була збережена нацистами під назвою громадських та державних господарств (принаймні тимчасово, за директивою А.Розенберга, райхсміністра окупованих східних територій). У той же час окупаційна адміністрація всіляко блокувала відродження приватної власності на землю. Знаковим поняттям у документі була *"земельна норма"*, відповідно до якої наділялися одноосібні господарства. У розпорядженні вона не була жодним чином окресленою: *"така кількість землі, яка, з одної сторони, давала б змогу провадити вповні самовистарчальне господарство, а з другої сторони, яка може бути оброблена власною працею даної сім'ї"*. Така невизначеність може засвідчувати декларативний характер самого розпорядження. Вживався і термін *"артіль"* - для позначення господарства, яке мали вести селяни, котрі бажали зберегти колективну форму обробітку землі, а також для *"машинно-тракторних станцій"*, які становили сукупну власність даного району. Але жодної конкретики щодо правових підстав їх діяльності в стислому тексті розпорядження немає. Все це свідчило, що понятійний апарат земельної реформи не був досконало опрацьований чільниками УПА, а її виконання - забезпечене як з організаційного, так і з юридичного боків. Насправді розпорядження в земельній справі народилося й існувало як суто декларативний документ. Принаймні немає достеменних свідчень щодо широкого запровадження створення громадських управ, земельних комісій, чи навіть про створення Дирекції лісів, або про видавання селянам певних актів на власність (такої процедури в

розпорядженні навіть не передбачалося). Тому можна стверджувати, що приватна власність на землю на контрольованих УПА теренах існувала лише де-факто, там, де селянство його запровадило з власної ініціативи, але де-юре з боку існуючих зародків української національної влади (як військово-політичної, так і цивільної) не було належним чином легалізовано.

Застосування герменевтичних підходів до аналізу документів з історії ОУН та УПА радянської провінції варто розглянути на іншому прикладі - доповідній записці військового прокурора військ МВС Українського округу полковника юстиції Кошарського *“О фактах грубого нарушения советской законности в деятельности т. н. спецгрупп МГБ”* від 15 лютого 1949 р., адресованій першому секретареві ЦК КП(б)У М.Хрущову [12]. Перше *“запитання”*, яке можна задати документу - мета написання. Які цілі переслідував автор, людина, інтегрована до комуністичної репресивної системи, оприлюднюючи (навіть для обмеженого кола радянських високопосадовців в Україні) гостру інформацію про злочини *“спецгруп МГБ”*, базовану на конкретних фактах? Таке питання виявляється досить складним.

Не можна стверджувати, що Кошарського якимось чином обурило загальна практика створення таких *“спецгруп”*. З самого тексту документа стає зрозумілим, що прокурор підтримував будь-які заходи МДБ у цьому напрямку, наголошуючи, що у боротьбі з українським націоналізмом *“хороши все средства и нужны хитрость и изворотливость”*. Серед таких засобів *“спецгрупи”* посіли своє місце, були досить поширеними у повоєнні роки. Так, за даними наркома внутрішніх справ УРСР Рясного, влітку 1945 р. на Західній Україні діяло 156 псевдобандерівських боївків з особовим складом 1783 особи. Більш того, значна кількість ОУНівців, які піддалися на радянську амністію, потім використовувалися (після *“перевірки на виконання завдань ліквідації бандитизму”*, тобто *“пов'язування кров'ю”*) у таких групах. Їх роль у *“ліквідації оунівського бандитизму”* неодноразово відзначалася партійно-державним керівництвом УРСР та СРСР - аж до вручення державних нагород організаторам і навіть рядовим учасникам. Завданням таких груп зазвичай було: *“...действуя под видом банд УПА, выявят места нахождения руководства и главарей ОУН и УПА, захватывают их или физически уничтожат”*. Тому описані Кошарським злочини псевдобандерівців були повсякденням їх діяльності: провокація, грабунки, насильства, примушення до фальшивих зізнань у співпраці з підпіллям, страти мирних громадян.

Задля справедливості слід наголосити, що СБ ОУН так само мала на озброєнні тактику створення фальшивих загонів. Діяли вони, зрозуміло, вже під іменем представників радянської каральної системи - загонів НКВС/НКДБ, внутрішніх військ, винищувальних батальйонів (під *“маскою советів”*). Для здійснення подібного *“камуфлювання”* проводився широкий збір радянської військової уніформи, нагород, особистих документів тощо [13]. Таким чином СБ виявляла зрадників, секретних співробітників НКВС, чинила розправу над колаборантами, комуністами, представниками радянських органів і активістами.

На наш погляд, не варто пояснювати народження згаданого документа лише конкурентними змаганнями МВС, МДБ, каральних і прокурорських органів, як це зробив перший публікатор доповідної І.Білас [14]. Упродовж 1945-1947 рр. справа керівництва спецгрупами з колишніх повстанців дійсно вислизнула з рук НКВС/МВС. Пригадаємо, що з лютого 1947 р. завдання остаточного придушення національного руху на Західній Україні було повністю покладено на МДБ УРСР. Керівництво

МВС УРСР упродовж наступних років кілька разів намагалося аргументувати повернення йому основних функцій боротьби з УПА, проте не мало успіху. Але, на нашу думку, 1949 р. ця конкуренція ще не могла так відкрито вилитися у документ, який фактично розкривав найбрудніші методи радянських каральних органів у боротьбі з українським повстанським рухом.

Ще менш реальною причиною могли б бути сподівання на зацікавленість найвищого партійного керівника УРСР у наведенні *“соціалістичної законності”* у цій сфері. Досить згадати ініціативу самого М.Хрущова, датовану листопадом 1944 р., стосовно запровадження прилюдних повішань бандерівців *“з метою застрашення бандитів”*, спрощення процедури винесення смертних вироків повстанцям за допомогою *“трийок”* у західних областях (партсекретар, начальник управління НКВС та облпрокурор), створення військово-польових судів при внутрішніх військах НКВС, оголошену у листі на ім'я Й.Сталіна. З певних міркувань ці пропозиції не знайшла підтримки у союзному центрі навіть у Л.Берії. Людина, яка прагнула до таких позаправових методів боротьби з народним рухом, навряд чи вважала заходи МДБ незаконними.

Справжня причина появи такого документа, на наш погляд, містилася у реальному фактові виходу *“легендованих боївок”*, *“легендованих проводів”* з-під контролю радянської репресивної системи, яка їх породила, але виявилася не в змозі стримати. Кошарський з цього приводу слушно зауважував: *“...кто может поручиться, что “обработанные” таким провокационным путем лица не уйдут из-под контроля органов МГБ и не совершат террористический акт, диверсию или иное злодеяние”*. Створювалася досить парадоксальна ситуація: *“Выступая в роли украинских националистов, участники спецбоевок идут дальше по линии искусственного, провокационного создания антисоветского националистического подполья”*. Представник радянського карального апарату переймався реаліями політичного терору, що його роздмухував *“легендований рух”*, а ще більше наслідками, які він міг мати. Адже *“спецбоївки”* МГБ були досить чисельними, їх учасники - абсолютно позбавленими будь-яких моральних гальм, а керівництво - заради кар'єри здатним на найгучніші авантюри. Крім того, занепокоєння радянських чинників викликав і факт розкриття перед місцевим населенням справжнього обличчя учасників спецгруп - адже поширювалася інформація про те, що насильствами, знущаннями, грабунками, провокаціями і навіть убивствами під маскою УПА займаються насправді працівники каральних органів. Тому військовий прокурор побачив слушну нагоду, в традиціях більшовицької партії, оголосити такі дії перегінами на місцях, покарати низових виконавців, ліквідувати всю систему *“спецбоївок”* МДБ, а разом з тим - ще раз звернути увагу на необхідність повернути МВС функції боротьби з УПА.

Наведеними причинами, на наш погляд, пояснюється і час написання доповідної, адже 1948-1949 рр., в умовах очевидного зменшення чисельності і спаду активності національного руху, коли повстанці прагнули перейти в глибоке підпілля, розбитися на дрібні групи по 2-3 особи, оминати зустрічі з підрозділами внутрішніх військ [15], вже не було такої нагальної потреби у діяльності спецзагонів. Навпаки, вони могли лише підживлювати антирадянські настрої, опосередковано демонструючи активність повстанців, неефективність заходів каральних органів з їх остаточної ліквідації.

Декілька слів про побутування документа. Він був створений як *“совершенно секретный”*, тобто такий, що існував у кількох лічених примірниках (відомо принаймні про два: з архівів ЦК КП(б)У та КДБ УРСР; очевидно, що в архіві Внутрішніх військ

МВС СРСР має зберігатися відпуск), і не повинен був поширюватися поза обмеженим колом адресатів. Це свідчить, що фактам кримінальних і провокативних дій спецгруп МДБ зовсім не збиралися надавати широкий розголос, а навпаки, приховати як саме існування таких груп, так і жахливі наслідки їх дій. Найкращий спосіб такого приховування автор документа вбачав у їх ліквідації, але, очевидно, що такий захід мав здійснитися без жодного оприлюднення відомостей щодо них.

Терміносистема, вживана у документів привертає насамперед увагу позначенням “бандитизм”. Як відомо, весь український визвольних рух, а тим більше діяльність УПА, в радянській ідеології та практиці таврувався саме так, і навіть як “українсько-німецький бандитизм”. Найперше, що кидається в очі - відмова від довіску “німецький” - очевидно, що 1949 р. про це вже навіть з офіційної точки зору не варто було говорити, адже жоден німець у лавах УПА чи у мережі ОУН не був виявлений. По-друге, вкрай важливо з’ясувати, чим відрізнявся в очах військового прокурора “бандитизм” спецгруп від “бандитизму УПА”. Достатньо навести одну цитату: *“Из приведенных выше примеров видно, что действия т.н. спецгруп МГБ носят ярко выраженный бандитский (Підкреслення наше. - Авт.) антисоветский характер и, разумеется, не могут быть оправданы никакими оперативными соображениями. Не располагая достаточными материалами, т.н. спецгруппы МГБ действуют вслепую, в результате чего жертвой их произвола часто являются люди, не причастные к украинско-бандитскому (Підкреслення наше. - Авт.) националистическому подполью”*. Отже, військовий прокурор МВС не бачив принципової різниці між обома “бандитизмами”, насамперед тому, очевидно, що в його очах члени спецгруп та повстанці були одними й тими людьми. Перші відрізнялися від других лише тим, що були умовно амністовані й слугували “гострою зброєю” в руках МДБ.

Тут на перший план в оцінці згаданого документа висуваються питання моральні. Адже ті повстанці, які з’являлися “з повинною”, були вже зломлені відсутністю чіткої перспективи руху в умовах перемоги російських більшовиків, перебували під впливом радянської пропаганди, повірили її обіцянкам щодо амністії. Насправді замість декларованого щирого прощення вони були поставлені перед вибором - або йти у в’язницю чи на заслання, або ж допомагати цій владі нищити своїх колишніх провідників, товаришів, односельців, знайомих. Зрозуміло, що ті, котрі пройшли обов’язкове “випробування кров’ю”, перебуваючи водночас під загрозою смерті від радянських і націоналістичних спецслужб, утратили патріотичний дух, сумління, віру, всі моральні гальма, не отримавши замість цього нових комуністичних переконань. Вони були готові до будь-яких дій: вбивати, гвалтувати, грабувати, знущатися над населенням і провокувати його за наказом радянського керівництва. Про цей розкладовий вплив практики радянських спецгруп завжди треба пам’ятати, проводячи герменевтичний аналіз доповідної Кошарного.

Нарешті, останнє - це подальша доля колишніх УПівців, членів псевдобойовок. Відомо, що певна частина їх - особи, які потрапили до повстанських рук, була без жалю знищена СБ ОУН. Що було з іншими - навіть нагородженими радянськими медалями і орденами - нам невідомо. Можна лише спрогнозувати, що частина з них була ліквідована самими каральними органами, адже відповідні статті звинувачення для них уже були сформульовані, а проаналізований вище документ вимальовував шлях для покарання членів таких бойовок також за “порушення соціалістичної законності”. Це був найкращий спосіб назавжди закрити рота цим “чорноробам” боротьби з українським націоналізмом, приховати всі факти самого існування і провокативної діяльності псевдобойовок, створених НКВС/МДБ.

Застосування герменевтичних принципів до аналізу історичного джерела німецького походження варто, на наш погляд, використати звіт імперського шефа таємної поліції та СД від 3 липня 1941 р. щодо політичної ситуації на теренах СРСР, зокрема, в Генерал-губернаторстві “Галичина”. Значення цього документа є надзвичайним - адже саме він став першою реакцією вищих офіційних нацистських структур на проголошення Акту відновлення Української держави 30 червня 1941 р., здійсненого ОУН(Б). Радянська і сучасна російська історіографія традиційно звинувачувала бандерівців у колаборації з окупаційною адміністрацією, більш того, у здійсненні нею керівництва всіма кроками ОУН, тому згаданий документ є надзвичайно цікавим. Ще одна проблема, пов’язана з ним - мовна, адже він складений, зрозуміло, німецькою мовою, і переклад викликає певні труднощі, неоднозначне тлумачення вживаних термінів, насамперед юридичного характеру. Текст німецькою (з мікрофотокопії, яка зберігається в Національному архіві США і була скопійована з оригінальних документів архіву Гестапо), опублікований у 21 томі американсько-канадійської серії “*Літопису УПА*” за редакцією П.Потічного [16]. Український переклад опублікований уже двічі. Першу публікацію здійснив В.Косик, користуючись оригіналом документа з фондів відділу Бундесархіву в Берліні [17]; згодом оприлюднений ним текст був передрукований у підготовленій групою істориків та археографів (О.Веселова, О.Лисенко, І.Патриляк, В.Сергійчук, О.Шаталіна) збірці документів “*ОУН в 1941 році*” [18].

У зв’язку з надзвичайною важливістю документа подаємо наш переклад з тексту, вміщеного у “*Літопису УПА*”, т.21 (висловлюємо подяку за його підготовку О.Лісняк):

*“Голові Охоронної поліції та Служби безпеки Берлін, 3 липня 1941 р.
Важливе донесення про СРСР № 11.*

1) Політичний огляд.

б) у Генерал-губернаторстві. ст. 2-4 (повний текст)

Айнзайцгрупа Б доповіла 2 та 3 липня 1941 р. про спробу націонал-українців, прихильників Бандери проголошенням Української Республіки та створенням міліції поставити німецькі служби перед здійсненим фактом.

Більше того, група Бандери останнім часом розвинула дуже активну діяльність шляхом розповсюдження листівок і т.ін.

В одній з таких листівок ідеться, між іншим, про те, що український визвольний рух зараз потерпає від німецької поліції так саме, як раніше потерпав від польської.

Потім Бандера, як лідер українського визвольного руху, створив Український національний комітет, при чому він, як стало зрозуміло, об’єднав майже всі еміграційні групи, які мали як світоглядні, так і політичні протиріччя. Лише група-ОУН під проводом полковника у відставці Мельника та група-УНО під керівництвом підполковника у відставці Омельченка не приєдналися.

Враховуючи підвищену активність, особливо групи Бандери, різним провідним українським емігрантам заборонено залишати місце перебування.

Не дивлячись на це, частина цих емігрантів нібито за дорученням служб Райху направлялася до Генерал-губернаторства.

Таким чином стає зрозумілим, що кожна емігрантська група хоче перевірити іншу в своїй діяльності, і з 2 липня 1941 були прийняті наступні заходи:

1. Різні політично свідомі українські емігранти були ув’язненні під слово “честі”, особливо у Генерал-губернаторстві, серед них і Степан Бандера.

2. Від керівників українських емігрантських організацій, які живуть в Райху, під загрозою посилення поліцейських заходів, знову вимагати усіма засобами піклуватися про те, щоб їхні члени дотримувалися наданих вказівок.

3. Усі українці, які знаходяться в Генерал-губернаторстві, але офіційно проживають в іншому місці, повинні негайно виїхати з території Генерал-губернаторства та повернутися до своїх домівок; у іншому випадку на них чекає арешт”.

Піддаючи герменевтичному аналізу цей документ, насамперед звертаємо увагу на час та обставини його народження. Від проголошення Акту про відновлення Української держави пройшло всього три дні. Але за цей час нацистські поліцейські органи Генерал-губернаторства, навіть не запитуючи вищі інстанції, а, значить, діючи у межах визначеної для них компетенції, встигли вжити рішучих заходів з подолання створеної Актом політичної кризи. Вони миттєво здійснили превентивне затримання всіх впливових українських національних діячів, заборонили українцям залишати місця свого проживання на підвладній нацистам території, вислали з території Генерал-губернаторства всіх, хто приїхав з надією взяти участь у розбудові новоствореної держави, запровадили відповідальність керівників емігрантських організацій за дії їх членів. Таким чином, усе українське життя на території Генерал-губернаторства було взято під суворий поліцейський контроль, з уведенням системи заручництва (затримані “під слово честі” діячі та керівники національних організацій були справжніми заручниками). Інформування Берліна було здійснено вже постфактум, задля дотримання існуючого порядку звітування і за наслідками вжитих заходів. Зрозуміло, що всі ці репресії свідчать про відсутність жодної узгодженості в діях між націоналістами й окупантами (принаймні на рівні керівництва Генерал-губернаторства, дистрикту “Галичина” і таємної поліції). Інакше взагалі у такому повідомленні, тим більше позначеному як “важливе”, не було б ніякого сенсу. Згаданий документ також служить переконливим доказом того, що спроба відновлення Української держави була ініційована активістами ОУН(Б) та організованої ними громадськості, які намагалися, використовуючи словацький та хорватський приклади проголошення національних держав після розвалу Чехословаччини й Югославії, поставити Берлін перед доконаним фактом відродження незалежної, але союзної нацистському Райху України. Підставою для такого союзу була давно відома у світовій політиці теза: “Ворог мого ворогу - мій союзник”.

Після придушення такої спроби діяльність ОУН набувала виразний антинімецький характер - уже порівняння в листівках дій німецької та польської поліції проти націоналістів є показовим. Адже не забуватимемо, що ОУН не визнавала легітимність польської влади на західноукраїнських землях, завжди вважала її окупаційною. Знак рівняння між діями поліції обох режимів логічно означав і визнання нацистської влади такою самою - звичайно, у завуальованій формі, лише натяком, але цілком зрозумілим прозорим натяком. Цей поки що неголосний мотив у пропаганді ОУН(Б) був дуже важливим.

Говорити про її перехід на відкрито антинацистські позиції поки що неможливо. Але переконливим є доконаний відхід від заявленого хоча б в Акті відновлення державної незалежності союзницького ставлення до нацистського Райху. Це підтверджувалося і таким документом, як звернення Проводу ОУН(Б) до членів крайового представництва “Організаційна справа й координація праці екзекутиви” від 31 липня 1941 р., в якому констатувалося “наше наскрізь вороже ставлення” до

заходів окупаційної адміністрації з адміністративного поділу українських земель: створення окремого дистрикту “Галичина” у Краківському генерал-губернаторстві та райхскомісаріату “Україна” [19].

Оскільки оригінал документа писаний німецькою мовою, то виникає додатковий герменевтичний аспект - проблема його перекладу сучасною українською. В існуючому перекладі наявні деякі другорядні помилки. Зокрема, підполковник у відставці Тиміш Омельченко, керівник Українського національного об'єднання (Берлін) названий старшим лейтенантом. У цілому ж він адекватно (за винятком нюансів, які ми підкреслили у нашому перекладі) передає зміст німецького документа, особливо поняття “ув'язнення під слово честі”, яке радянські та деякі українські історики розуміли як “почесне ув'язнення” чи “взяття під почесну варту”. На жаль, такої думки дотримувався і А.Кентій [20]. Натомість В.Косик авторитетно роз'яснив, що в реаліях німецької каральної політики термін “*Ehrenhaft*” означав “домашній арешт із зобов'язанням на слово честі не покидати дому чи околиці” [21]. У даному контексті це поняття виступає певним символом, знаком тієї епохи (за Рікбором), яке сучасному читачу, навіть кваліфікованому досліднику, важко зрозуміти. Саме цим герменевтичний аналіз відрізняється від простого “читання”: адже він “спрямовується очікуванням змісту цілого і, зрештою, реалізується у змістовному розкритті цілого через окреме” [22].

Понятійно-знакова система згаданого документа просякнута ворожим ставленням до українського національного руху взагалі і бандерівської ОУН зокрема. Жоден з термінів щодо них не вжитий у позитивному значенні. Українці, в очах авторів документа - якщо не прями вороги, то принаймні непевний елемент, який ось-ось перетвориться на супротивників, до котрих вже вжито превентивних каральних заходів. Якщо ж такі акції поки виглядають досить ліберальними, як-от домашній арешт, то система заручництва надає можливість за будь-якої слушної нагоди негайно перейти до більш жорстоких акцій: адже всі українські діячі перебувають під пильним поліцейським наглядом і несуть повну відповідальність за дії своїх прибічників. Усе це повністю підтверджує констатацію А.Кентія, адже “засвідчує вороже наставлення нацистського керівництва до української політичної еміграції, небажання рахуватися з нею як з політичною силою в поході на Схід” [23]. З іншого боку, самий тон інформації спростовує подальшу тезу відомого знавця історії ОУН: “Нацисти, хоч і з деяким обмеженням, і надалі використовували членів Організації у своїх інтересах, розглядаючи Акт від 30 червня 1941 р. як прикрий епізод, а не різкий поворот ОУН, насамперед бандерівців, проти політики рейху на Сході” [24]. Адже аналізований нами документ ніде не свідчить про визнання Акту “прикрий епізодом”, а говорить про зміну засадничої політики ОУН(Б) щодо окупантів.

Слід підкреслити також достатню ефективність вжитих гестапо заходів - унаслідок ізоляції керівників національного руху в Україні одразу відчувалася значна розгубленість місцевих керівників. Зокрема, в інформаційно-аналітичному “Черговому звіті з дня 6.8.1941” Краєвого проводу ОУН(Б) вказувалося, що загальна атмосфера не сприяє розвитку руху, членів організації на провінції арештовують і розстрілюють, і відчувається відсутність в Україні провідників, адже наявні лідери не наважуються на відповідальні рішення, до числа яких і належить ставлення до дій окупаційної адміністрації [25].

Ще одним важливим аспектом аналізованого документа є підкреслення нацистськими спостерігачами другої складової державотворчих зусиль ОУН(Б) - намагання самостійно створити місцеві адміністрації, насамперед відділи міліції.

А.Кентій відзначає, що “бандерівці дуже енергійно взялися за справи”, швидко створивши місцеві органи влади на Львівщині та Станіславщині [26]. Нацистським владним структурам, насамперед гестапо, це не сподобалося. Характерно, що вже 11 липня 1941 р. начальник оперативного тилу групи німецьких армій “Центр”, які оперували в Україні, видав “особливі інструкції з українського питання”, де створення допоміжної української поліції дозволялося лише під пильним контролем з боку німецьких армійських чинників, на командні посади рекомендувалося призначати колишніх військовослужбовців австрійської та польської армій, а політичну діяльність українців належало всіляко стримувати [27]. Зрозуміло, що така інструкція була спрямована насамперед проти бандерівського впливу на створювані органи підтримування порядку. До того ж в одній з наступних аналогічних інструкцій, оприлюдненій командуванням 11-ї німецької армії у листопаді 1941 р., взагалі було заборонено приймати до складу допоміжної поліції бандерівців (як і комуністів).

Слід відмітити, що не сподобалися нацистським чинникам об’єднавчі акції ОУН(Б) щодо згуртування українських національних сил для відновлення державності. Дійсно, дуже багато представників української громадськості вітали проголошення Акту від 30 червня, а також створення Українського національного комітету, який об’єднав представників багатьох політичних сил еміграції та Західної України. Підтримав акт своїм авторитетом і митрополит Андрій Шептицький; схвально оцінювали державотворчу активність ОУН(Б) також окремі діячі української еміграції іншої політичної орієнтації, як от С.Довгаль (УПСР) [28].

Навпаки, за неприєднання до згаданих акцій мельниківці навіть отримали від нацистської влади певні політичні преференції, зокрема, ставлення до них як до офіційних представників українського національного руху в Райху. Про це не йшлося у повідомленні таємної поліції, але підкреслення виділення ОУН(М) з числа інших українських організацій засвідчило особливе ставлення нацистських чинників до цієї політичної сили.

Як ми побачили на прикладі герменевтичного аналізу документів різної провінційності, такий підхід стає плідним засобом розкриття змісту і сенсу історичного джерела з урахуванням обставин його походження, побутування, подій, що мали місце завдяки створенню цього джерела, а також у колі інших документів, тобто в усіх супутніх зв’язках пам’ятки, що дозволяють оцінити її значення і донести до сучасників її справжній сенс.

1. Гадамер Г. Естетика і герменевтика // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика: Вибрані твори. - К.: “Юніверс”, 2001. - С.11.

2. Див.: Квіт С. Герменевтика історична // Спеціальні історичні дисципліни: Довідник. - К.: “Либідь”, 2008. - С.156-157.

3. Гадамер Г. Язык и понимание // Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. - М.: “Искусство”, 1991. - С.79.

4. Гадамер Г.-Г. Про істинність слова // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика. - С.34.

5. Рікер П. Конфликт интерпретаций (Очерки о герменевтике). - М., 1995. - С.97-98.

6. Там же. - С.38-39.

7. Там же. - С.10.

8. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. - М.: “Прогресс”, 1988. - С.318.

9. Рікер П. Конфликт интерпретаций. - С.18.

10. Літопис УПА. Нова серія. - Т.2: Волинь і Полісся: УПА і запілля, 1943-1944. - К., Торонто, 1999. - С.4-5.

11. Див.: Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. - Т.2. Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942-1956. - К., 2008. - С.70.

12. ЦДАГО України, ф. 1, оп.16, спр.68, арк.2-10. Оpubл.: Білас І. Репресивно-каральна система

- в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. - Кн.2. - К.: "Либідь" - "Військо України", 1994. - С.469-477.
13. Див.: *Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С.* Меч і тризуб: Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА: 1920-1945. - К.: Генеза, 2006. - С.214-216.
14. Див.: *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. - Кн.1. - К.: "Либідь" - "Військо України", 1994. - С.174-175.
15. *Кентій А.В.* Збройний чин українських націоналістів. - Т.2. - С.350.
16. УПА в світлі німецьких документів. Кн.3: червень 1941 - травень 1943. - Літопис УПА, Т.21. - Торонто: Вид. "Літопис УПА", 1991. - С.49-50.
17. *Косик В.* Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941-1942). - Т.1. - Львів, 1997. - С.100-101.
18. ОУН в 1941 році. Документи в 2-х ч. - Ч.1 / Упорядн. *О.Веселова, О.Лисенко, І.Патрляк, В.Сергіїчук.* - К.: Інститут історії України НАН України, 2006. - С.273-274.
19. ЦДАВО України, ф.3831, оп.1, спр.40, арк.2.
20. *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. - Т.1. - С.227.
21. *Косик В.* Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: Боротьба Москви проти українського націоналізму, 1933-1943. Дослідження методів боротьби. - Львів: Галицька видавнича спілка, 2009. - С.127.
22. *Гадамер Г.-Г.* Актуальність прекрасного // *Гадамер Г.-Г.* Герменевтика і поетика. - С.75.
23. *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. - Т.1. Від Української військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920-1942. - К., 2005. - С.227.
24. Там саме. - С.228.
25. ЦДАВО України, ф.3833, оп.1, спр.20, арк.11.
26. *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. - Т.1. - С.216.
27. ЦДАВО України, ф.КМФ-8, оп.2, спр.147, арк.43.
28. Див.: Українська політична еміграція. 1919-1945: Документи і матеріали. - К.: Парламентське вид., 2008. - С.667.

Папакин Г.В. Особенности герменевтического анализа источников по истории ОУН и УПА.

В статье рассказывается о применении метода герменевтики к анализу источников по истории Организации украинских националистов, Украинской повстанческой армии и советских карательных органов.

Papakin G.V. Features hermeneutic analysis of the sources on the history of the OUN and UPA

The article describes the application of the method of hermeneutics to the analysis of sources on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army, Soviet repressive organs.

Отримано 20.02.2011